
SZUROMI RITA

A PROFESSZIONALIZÁCIÓ HIÁNYÁNAK JELLEMZŐI EGY NEMESASSZONY ÍRÁSÁBAN

IGLÓI SZONTAGH MÁRIA IRODALMI KÍSÉRLETEI A 20. SZÁZAD ELEJÉN

A professzionalizáció, vagyis szakmásokodás a 20. század elején elengedhetetlen feltétele lett a modern, művelt polgári társadalomnak. A szaktudás felértékelődése komoly kihívás elé állította az egyént. Egy sikeres alkotói pályához immár nem volt elegendő a klasszikus műveltség, hanem az adott szakma vagy hivatás specifikus ismereteinek elsajátítására is szükséges volt. „Az oktatási rendszer és a társadalmi munkamegosztás párhuzamos differenciálódásával együtt átalakul a különböző végzettségeket, képesítéseket igazoló papírok értéke a szimbolikus piacon.”¹ A tanulás, a képzettség mobilizációs lehetőség lett.

Iglói Szontagh Mária (Lapujtő, 1851. május 11. – Pusztatenk, 1923. december 27.) bocsárlapujtői és pusztatenki földbirtokos asszony életútjának, alkotói kvalitásának vizsgálata jól mutatja, hogy a változatlan, évszázados női szerepek meggyökeresedése s az ehhez alkalmazkodó, nagyon lassan változó oktatási rendszer hogyan akadályozta meg a professzionalizáció érvényesülését egy nő életében.

Szontagh Máriának két életrajza és egy műfordítása maradt az utókorra. 1913-ban, 62 évesen írta meg nagybátyja, Szontagh Pál életrajzát, majd 1917-ben elkészítette édesapja, Szontagh Ferenc vázlatos élettörténetét is. Az irodalmi stílusú két portré nem volt előzmények nélküli. 1906-ban a földbirtokos asszonynak már megjelent egy műfordítása is: *Marie Corelli* (1855–1924) angol író *A Sátán keservei* című regényét ültette át magyar nyelvre.

Lényegében ez a két életrajz és a mára feledésbe merült műfordítás az a forrásanyag, amely Szontagh Mária életéről rendelkezésünkre áll. Az irodalmi alkotások viszont – legyen szó regényről, versről, publicisztikáról, emlékiratról vagy akár egy történelmi esszéről – fontos társadalomtörténeti tartalmakat hordoznak. Az irodalomtörténetben rejlő társadalomtörténeti potenciálok kutatása mégsem terjedt el a hazai történetírásban.² Szilágyi Márton szerint

1 KESZEI András, *A középfokú oktatás felekezeti változásai a 19. század első felében* = Zsombékok, szerk. Kövér György, Századvég Kiadó, Budapest, 2006, 541–574., idézett oldal: 545.

2 Tolnai Vilmos 1922-ben már programot hirdetett a két tudományterület összekapcsolására. „A filológia az irodalmi emlékek igen sokoldalú vizsgálatát foglalja magában, a művelődés, társadalmi, vallási viszonyok részletes tárgyalását, az egész szellemi élet összefoglaló, tudományos rajzát, ám a magyar irodalomtudományban a legszűkebbre szabjuk terét: előkészítője és megalapozója minden egyéb vizsgálatnak.”

azért, mert a magyar irodalomtörténet-írásban a társadalomtörténet mindmáig nem jelent fontos kihívást, ezért nem vált intézményes kutatássá az irodalomtörténet társadalomtörténeti vizsgálata.³ Annak feltárására, hogy egyes korszakok egyes társadalmi rétegeinek milyen volt az irodalmi teljesítménye, csak elszigetelt kísérletek történtek.⁴ Az írott alkotások magukon viselik írójuk személyiségének minden sajátosságát, legyen szó társadalmi helyzetről, mentalitásról, műveltségről vagy értékrendről. A szerző és alkotás kapcsolatát vizsgálva nem elegendőek a puszta életrajzi adatok, mert attól az alkotó csak biográfiai szócikk lesz. A szöveg mindig szerzőjének személyiségén keresztül

Irodalomelméleti munkája szerint a szöveg nem nyerheti el valódi jelentéstartalmát filológiai elemzés nélkül. Ez alatt olyan kérdések vizsgálatát tartotta szükségesnek, mint a szerző személyisége, az eredeti kézirat összevetése a megjelent alkotással, a hitelesség és a szöveg rejtett tartalma. Megkerülhetetlen a mű lélektani vizsgálata is, vagyis a szerző öröklött és szerzett személyiségjegyeinek feltárása, melyek eredhetnek a neveletésből, de akár a földrajzi környezetből is. Tolnai az alkotók társadalom- és mentalitástörténeti vizsgálatának fontosságára hívta fel a figyelmet, mivel az alkotások értékét nem lehet kizárólag azok esztétikai minőségében szemlélni. A helyes értelmezésnek alapfeltétele a – tudatos vagy tudattalan – művészi szándék felismerése, vagyis annak megállapítása, hogy mi ment végbe a szerző lelkében műve megalkotásakor. Az alkotás értelmezése ezért az írónál érvényesülő hatások, a szerző személyisége és a mű reprezentatív értéke nélkül nem lehetséges. (TOLNAI Vilmos, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Pannónia Könyvek, Pécs, 1922, 60.) Szerb Antal magyar irodalmi szintézise kísérletet tett Tolnai programjának megvalósítására, ám az eredmény felemás lett. A 20. század irodalmárainak hibájaként rótta fel, hogy nem az alkotó ember személyiségét veszik górcső alá, hanem csupán az írás esztétikumát. „Az irodalmi alkotás egyik oldalról tekintve szellemi munka, másik oldalról társadalmi funkció.” hiányzik az oldalszám Utóbbi kapcsán jelennek meg olyan lelki tartalmak és érzések, melyeket csak egyes társadalmi rétegek hordoznak. Így születik meg a *társadalmi osztályok pszichéje* fogalom, melynek gyakorlati megvalósítására a nemesi-népi irodalom című fejezetben tett kísérletet. SZERB Antal, *A magyar irodalom története*, Magvető Kiadó, Budapest, 1991, 17.

- 3 Az 1970-es években Németországban az Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur hasábjain már történt próbálkozás arra, hogy a germanisztika irodalmi teljesítményét (sajtó-, könyvtár-, kiadó- és könyvtörténetet, irodalmi intézményrendszer) társadalomtörténeti címszavak alá vonják, ami később hasznos adatbázisa lett a társadalomtörténészeknek. SZILÁGYI Márton, *Az irodalomtörténet és társadalomtörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 363-370., idézett oldal: 363.
- 4 Ilyen elszigetelt kísérletnek tekinthetjük Szerb Antal szintézisét. A magyar irodalom történetében önálló fejezetet szentelt „a polgárosodó nemesség irodalmának”. A kiegészítést követő hatalmas változásokból – fogalmazott – a birtokos nemes és uszálya, a kispap semmit sem érez, ezért úgy csúszott le a dzsentroid rétegbe, hogy fel sem fogta társadalmi nivellálódását. Műveltségének jellemzője, hogy „eltanulják a könyv és a kultúraiszony antisznobizmusát, hogy megkülönböztessék magukat a nem-dzsentroid, lateiner feltörekvőktől”. Mivel a szellem nem vesz tudomást a fenyegető jövőről, a csendes életigenlés egyfajta idillt eredményez a nemesi írók munkáiban. Ez a látásmód teremti meg később a boldog békeidők nosztalgiját. „Az új nemzedék idillikus hangulatban növekszik bele az irodalomba. Egyes családokban az irodalom ápolása öröklődik egyéb nemes hagyományokkal egyetemben, máshol a mester nyomán megjelenik a hűséges tanítvány.” SZERB Antal, *A magyar irodalom története*, Magvető Kiadó, Budapest, 1991, 388., 390.

nyeri el valódi tartalmát, ehhez viszont ismerni kell azt a társadalomtörténeti hátteret, amely kialakította az alkotó gondolkodását, megteremtette műveltségét és közlésmódját. „Különösen fontossá válhat az írók családi hátterének, a felmenők életrajzának rekonstruálása is, hiszen ennek a háttérnek és a személyes pályafutásnak az összevetése rajzolhatja ki azokat a mobilitási stratégiákat, amelyek az írói működéshez kapcsolható társadalmi szerephez hozzátartoznak.”⁵ Így válik a pusztá irodalmi műből társadalomtörténeti forrás.⁶

A 21. században egy irodalmi alkotás már nem pusztán műelemzésre okot adó esztétikum, az alkotó vizsgálata pedig nem merülhet ki egy életrajzban. Egy mű mindig magán viseli az adott kor eszmetörténetét, tükrözi annak művelődési viszonyait és értékeit. Az alkotót mint a társadalom tagját számos olyan hatás alakítja, formálja, melynek lenyomatait hordozza közlésmódja. Amennyiben a társadalomtörténet segíthet az irodalomtörténetet többlettartalommal gazdagítani, akkor maguknak az irodalmi alkotásoknak is rendelkezniük kell olyan többletjelentéssel, melyek a társadalomtörténészek számára adnak információkat. Ebben az új típusú irodalomtörténet-írási és társadalomtörténeti vizsgálatban rejlő lehetőségek különösen jól szolgálják a társadalomtörténészeket akkor, ha olyan alkotókat vizsgálnak, akikről nem készült biográfia, vagy hiányzik a klasszikus életrajzi forrásanyag.

5 SZILÁGYI Márton, *Az irodalomtörténet és társadalomtörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 367.

6 Elsősorban Szilágyi Márton kezdeményezésének köszönhető, hogy az új évezredben új megvilágításba került az irodalomtudomány és társadalomtörténet kapcsolata. Lisznyai Kálmán, Kazinczy Ferenc vagy Petőfi Sándor személyiségének és alkotói pályájának egyedi hangvételű vizsgálata példázza, hogy a társadalomtörténeti megközelítés milyen új ismeretekkel gyarapíthatja az alkotók életrajzát, de az irodalomtörténet is jótékonyan hat az adott társadalmi réteg mentalitásának, attitűdjének megismerésére. Lisznyai Kálmán (1823–1863) költő kézírathagyatékában található olyan, az 1850-es években keletkezett levélkéziratok, amelyeken ott látható a Lisznyai család címere, Lisznyai Damó Kálmán nevével. A személyes címerhasználatból Lisznyai nemesi önmeghatározására következtethetünk, holott életrajza alapján azt feltételeznénk, hogy a Tízék Társaságának tagjaként és Petőfi barátjaként liberális nézeteket vallott, és polgári tudata erősebb volt nemesi múltjánál. (SZILÁGYI Márton, *Az irodalomtörténet és társadalomtörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 368.) A Szilágyi által megfogalmazott elméletet váltja gyakorlatra Völgyesi Orsolya, akinek sikerül új irányvonalat teremteni az irodalomtörténet és társadalomtörténet kohéziójának érvényesítésében. Nála az irodalom nem pusztán esztétika, hanem társadalmi, mentalitástörténeti, antropológiai megközelítés. A 2010-ben megjelent *Írók, szerepek, stratégiák* című kötetében az egyes életpályák vizsgálatában szerepet kapnak a szociális viszonyok, a társadalmi és családi kötődések. A társadalomtörténet mellett mentalitástörténeti kérdések is felvetődnek: hangsúlyt helyez az esetleges normaszegésekre, elhajlásokra, mobilitási tényezőkre és attitűdváltásokra. A személyiség komplex vizsgálata ez esetben már mikroszintű. Figyelemre méltó az író Fáy András személyiségvizsgálatához használt forrásanyag is. Az új irodalmárkép egykori alkotója, Badics Ferenc levelezésének nyomán alakul ki. Badics hagyatéka így vált az író életrajzának újraértelmezett forrásává. A korabeli adatközlők által megmaradt levelek tartalma pedig olyan mentalitástartalmi többletet adott, mely által Fáy kora és közgondolkodása is rekonstruálható volt. VÖLGYESI Orsolya, *Fáy András „különös házassága”*, *Irodalomtörténet* 2003/3., 457–467.

A családi értékrend jelentősége

Szontagh Mária olyan családban nevelkedett, ahol a műveltség és a humánus alapértéknek számított. Apai nagybátyja, Szontagh Pál neve Madách Imre szellemi társaként vonult be az irodalomtörténetbe.⁷ Anyai nagynénjéről, Bónis Sámuelné Darvas Erzsébetről Nagy Iván genealógus azt írta, hogy „ritka műveltségű hölgy”.⁸ Jászay Pál történész utolsó történeti művét „lelkem kedves barátjának”, azaz Darvas Erzsébetnek ajánlotta.⁹

A Szontagh család története 1864-ben jelent meg nyomtatásban. *Az iglói és zabari Szontagh nemzetség származás története és oklevelei* című munkát Szontagh Dániel (1809–1867)¹⁰ készítette el. A szerző több helyen hangsúlyozta, hogy eddig a munka és a becsület tartotta meg a családot, melyhez mindig józan takarékoság társult. A családnak mindig fontos volt, hogy jelen legyen a nemzet életében, és ezt a jövőre nézve is megőrizendő értéknek tartották. „A helyes nevelés által elért társadalmi műveltség, mely a tudományos készültséget harmonikusan kiegészíti, képesít nagyobb eredmények elérésére. Idegen nyelvek tökéletes ismerete, nagyobb külföldi utak által szerzett szélesebb látókör, a kedély, szív és ízlés fejlesztése.”¹¹

Szontagh Mária ebben a szellemben készítette el nagybátyja és apja élettörténetét. „Csakis rokonaim megtisztelő felszólítása, meleg biztatása bátorított. Mert hiszen sohasem voltam hivatásos író”¹² – mentegette magát, hozzátéve, hogy adatai hiányosak, aminek oka Szontagh Pál szerénysége, aki nem szere-

7 A szakirodalom Nógrád megyei triászként említi Szontagh Pált, Madách Imrét és Mikszáth Kálmánt. Madách Szontagh biztatására vitte el *Az ember tragédiájának* kéziratát Arany Jánoshoz, s vele osztotta meg a költő kedvező válaszát is. Mikszáth több erkölcsi példázatában ráismerni Szontaghra, sőt Országgyűlési karcolataiban a Pappszászok mellett Szontagh alakjának is figyelmet szentelt. Tisztelete bizonyítékeként úgy jellemezte kortársát, hogy „Szontagh Pál nem is írt és nem is akar írni könyvet. S ez a legnagyobb bizonyítéka, hogy valódi barátja az irodalomnak.” Szontagh Pál nem játszott vezető szerepet a nemzet életének irányításában, de életminőségével és műveltségi, erkölcsi rendjével nélkülözhetetlen alkotóelem volt – írta róla Praznovszky, aki 1994-ben először adta közre a Szontagh Mária által írt emlékiratot, melynek eredetije a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában található. PRAZNOVSZKY Mihály, *Emlékirat Szontagh Pálról* (Forrásközlés), Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIX. Mikszáth Kiadó és nyomda Salgótarján, 1994, 87.

8 NAGY Iván, *Magyar nemes családok* II., Kiadja Friebeisz István Pest, 1858, 247.

9 JÁSZAY Pál, *A magyar nemzet napjai a legrégebb időtől az Arany bulláig*, Kiadta barátja Toldi Ferenc Pest, 1855, 13.

10 Szontagh Dániel Sárospatakon tanult jogot. Árva és Trencsén megyei szolgálatai után a Dunáninneni királyi kerület ítélőtáblájának közbírája lett, majd 1861-ben m. kir. tanácsos címet kapott. A Szontagh család történetének feldolgozása után megírta a Felső-Kubini Mesko család múltját, is és adatokkal segítette Nagy Iván kutatását.

11 PRAZNOVSZKY Mihály, *Emlékirat Szontagh Pálról* (Forrásközlés), Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIX. Mikszáth Kiadó és Nyomda, Salgótarján, 1994, 87–104, idézett oldal: 72.

12 PAPP-SZÁSZ Lajosné, *Két Szontagh-életrajz*, Madách Irodalmi Társaság – Mikszáth Kálmán Társaság, Csesztve-Horpács, 2004, 5.

tett magáról beszélni. Mária célja egy készülő monográfia életrajzi adatainak gyarapítása volt, ám írása önálló életrajzként is megállja helyét.

Papp-Szászné számára nem volt ismeretlen a történelmi adatgyűjtés, hiszen személyesen ismerte Nagy Iván¹³ (Balassagyarmat, 1824 – Horpács, 1898.) genealógust és feleségét, Csató Máriát. Utóbbinak „Édes jó Marim”¹⁴ megszólítással írt 1896-ban levelet, amelyben szeretett Pál nagybátyja után érdeklődött. Férjének, Nagy Ivánnak „igaz tiszteletünket” küldte. Ez baráti viszonyt jelez.

Papp-Szászné tisztában volt az adatgyűjtés jelentőségével. Ahhoz, hogy pusztatenki otthonában megírja apja és nagybátyja élettörténetét, nem volt elég a személyes emlékezés. Saját birtokai Nógrád megyében voltak¹⁵ ezért rendszeres ottani tartózkodásai alatt tudatosan gyűjthetett forrásokat, melyekből 1913 és 1917 telén Pusztatenken dolgozott. Ez egyfajta történelmi látásmódot feltételez, még abban az esetben is, ha erre ösztönösen érzett rá. Szontagh Mária leánykorában a hazai oktatáspolitikáé még erőteljesen elzárkózott a lányok tudományos irányú képzésétől, nevelésük az évszázadok alatt megszokott keretek között zajlott. A klasszikus német és francia műveltség megszerzése mellett azonban egyre nagyobb szerepet kapott a gyakorlati képzés, hogy „akár önerejükben is képesek legyenek fenntartani magukat, ha azt élethelyzetük megkívánja”.¹⁶ Ez a szemlélet a protestáns körökben csak az 1870-es évek második harmadában változott, amikor „el kell fogadnunk, hogy a nők részére a férfiakétól különböző kiképzési módozat szükséges vagy legalább is célszerű. Mindenek előtt tehát az a teendőnk, hogy odaképezzük a nemzet nőtagjait értelmiségben s erkölcsi műveltségben, mely megfeleljen a férfiakénak, hogy ezáltal a két nem egymást jól megérthesse s méltányolhassa.”¹⁷ Ekkorra azonban Szontagh Mária nevelése már befejeződött.

A fiatal leány műveltségét az őt körülvevő szellemi közeg formálta. A család erényként tekintett a tudásra, mely már a rendi korszakban is feljogosította

13 Nagy Iván 1879-től élt Horpácson, felesége birtokán, amely szomszédos volt Szontagh Páléval. Szontagh Mária azért írt Csató Máriának, mert hosszú ideje nem hallott nagybátyjáról, és aggódott miatta. A két család szoros baráti kapcsolatban állt, mivel Nagy Iván temetésén Szontagh Pál mondott gyászbeszédet. (PRAZNOVSZKY 1985, 8.) Nagy Iván Nógrád megye monográfiájához gyűjtött adatait és jegyzeteit 1904–1905 között Szontagh Antal (1864–1943) csomagolta össze és szállította el. Szontagh Antal gyakorlott múltkutató volt, több őskori sír feltárását is segítette Szirákon, ahol birtoka volt. Horpácsi birtokát Mikszáth Kálmánnak adta el 1904-ben. TÓTH Tamás, *Nagy Iván iratai*, Nagy Iván Történelmi Kör, Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat, 2003, 7.

14 MNL NML. XIV.3.

15 Apjától 770 hold földet és a lapujtói, eredetileg a Mocsáry család által épített kastélyt örökölte, valamint a baksaházi pusztaszénjogait is ő kapta. A bányajogot 1912-ben eladta, de a kastélyt és a földet megtartotta. Önmaga jogán volt tehát földbirtokos Nógrádban, birtokának ügyeit maga intézte. LŐRINCZ Gézánné, *Dr. Papp-Szász Tamás ügyvéd, földbirtokos élete és kora* (1885–1944). Lapujtói Krónika 5. Karancslapujtó, 2016, 12.

16 MISÁK Marianna, *„Minden iskolába járó leány gyermektől...” Református nőnevelés a 16–19. századi Felső-Magyarországon*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2004, 147.

17 Uo.

őket arra, hogy az ország szellemi és tudományos elitjéhez tartozónak érezzék magukat. Ez Mária nevelésében is érvényesült.

Papp-Szász Lajosné fiatalkoráról nem maradtak források, de bizonyára a kor szokásainak megfelelően házitanítók gondoskodtak oktatásáról. Angol nyelven jól olvasott.¹⁸ 1906-ban lefordította a korszak divatos angol írónőjének, Marie Corellinek *A sátán keservei* című kétkötetes regényét. A könyvet úgy ajánlotta a Vasárnapi Újság szerkesztősége, hogy annak fordítása hű és folyamatos, tehát igazi élményt nyújt az olvasóknak.¹⁹ A műfordítást egy évvel korábban Szontagh Mária a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak küldte el, de ott az angol vallásos regényt „nem találták kiadásra alkalmasnak”.²⁰ Az elutasítás bizonyára a regény erkölcsi tartalmának és nem a fordításnak szólt, mivel a történetet 1905-ben a Budapesti Hírlap leköszölte. Az elutasítás azt mutatja, hogy Szontagh Mária tudott küzdeni az általa fontosnak tartott célokért, mert bármilyen mély vallásosság is jellemezte, mégsem osztozott a lapszerkesztők értékítéletében.

A pusztatenki krónikás irodalmi műveltségének meghatározó élménye lehetett Madách Imre és Szontagh Pál szellemi kapcsolata, ami még ifjúkorukban érett barátsággá.²¹ Szontagh Mária szerint még a lányos házakhoz is együtt jártak. „Nemsokára Madách vőlegény lett, és akkor Szontagh Pállal összebeszélve tréfából szerepet cseréltek, és Szontagh Pál úgy mutatkozott be édesanyjának, mintha ő volna Fráter Erzszi vőlegénye.”²² Nősülésre Szontagh azonban nem gondolt, bár egyszer fontolóra vette a házasság lehetőségét Madách Imre unokahúgával, Huszár Annával, aki azonban látva a határozatlanságot, másnak adta a kezét.²³

Nógrád megye két közéleti alakja 1847-ben egyszerre lépett be az Ellenzéki Körbe, s még ebben az évben Pulszky Ferencsel közösen megírták a Nógrádi Képcsarnok című epigrammagyűjteményt.²⁴ 1848 áprilisában Pulszky Ferenc

18 Fia, Papp-Szász Tamás Cambridge-ben tanult. LŐRINCZ Gézáné, *Dr. Papp-Szász Tamás ügyvéd, földbirtokos élete és kora* (1885–1944). Lapujtói Krónika 5. Karancslapujtó, 2016, 12.

19 Vasárnapi Újság, 1906. augusztus 26. 557. A kötet Szegeden, a Traub E. és Társa Kiadónál jelent meg. Corelli az angol misztikus irodalom népszerű írója, meseszövése és könnyed stílusa kedvelté tette a polgárság körében, de művei kevés irodalmi értéket képviseltek.

20 Protestáns Szemle 1906, 64.

21 Ennek a barátságának a kezdetét Szontagh Mária 1843-ra datálta, Praznovszky Mihály irodalomtörténész viszont 1841-től számítja. (PRAZNOVSZKY, 1994, 10.) Az életkorbeli különbség miatt Szontagh Máriának nem lehetett személyes kapcsolata Madách Imrével, nagybátyja jóvoltából mégis sok történetet hallott róla.

22 PAPP-SZÁSZ Lajosné, *Két Szontagh-életrajz*, Madách Irodalmi Társaság – Mikszáth Kálmán Társaság, Csesztve-Horpács, 2004, 14.

23 Uo.

24 Szontagh maga is írt verseket, epigrammákat. (PRAZNOVSZKY, 1985, 10.) Nekrológiájában első irodalmi munkájaként egy 1841-es műfordítását jelöltek meg. A reformkorban a Pesti Hírlap Nógrád megyei tudósítójaként tevékenykedett. A Bach-korszakban a Pesti Naplóba és a Politikai Újdonságokba írt. Másfél oldalas nekrológiájában *Az olmtüzi börtönben* című verse is olvasható. Vasárnapi Újság, 1904. június 26., 434.

államtitkár javaslatára került Szontagh Pál a bécsi magyar külügyminisztériumba fogalmazónak. Ebbéli minőségében segítette Bem Bécsből való menekülését, ami miatt 1848. november 11-én letartóztatták, s egy évig tartó vizsgálati fogság után 1849. október 15-én a haditörvényszék olmützi várfogságra ítélte.²⁵ A börtönből 1850. július 22-én szabadult. Megromlott egészségi állapota miatt elfogadta testvére, Ferenc meghívását, s Lapujtőre költözött. Bátyja vendégszeretetét 1853 tavaszáig élvezte, amikor szülei átadták neki a horpácsi birtokot.²⁶

Szontagh Mária csupán kétéves koráig élt egy házban nagybátyjával. Nem valószínű, hogy ebből az időszakból bármilyen személyes emléke maradt, de a szülők 1853 után is jó kapcsolatot ápoltak Szontagh Pállal és annak baráti körével. 1861-ben Madách hivatalos volt Darvas Ágnesnek (1817–1892), Szontagh Mária édesanyjának névnapjára ünnepségére, ám az író a politikai események elszólították, így levélben mentette ki magát. Darvas Ágnest „a női fényoldalak egyik minta képének”²⁷ nevezte. Ekkor Mária már tíz éves, vagyis ebből az időszakból már voltak saját élményei.

Nógrád megye szellemi triumvirátusának harmadik tagja, Mikszáth Kálmán 1904-ben Szontagh Pál horpácsi birtokát vásárolta meg. Szontagh Mária őt személyesen ismerte. A Palócföld nagy történetmondója volt az, aki 1907-ben „Szontagh Pál sírkövét [...] Pappszász Lajosné megbízásából a horpácsi temetőben [...] elhelyeztette”.²⁸ Az eseményről Szontagh Mária is megemlékezett, hiszen ő kérte meg Mikszáthot arra, hogy nagybátyja sírkövét a vasútállomásról vitesse ki a temetőbe.²⁹ Mikszáth ismerte Szontagh Mária két sógorát, Pappszász Károlyt és Györgyöt is.³⁰ A két függetlenségi párti Pappszász jellegzetes alakját Mikszáth egy humoros írásban őrizte meg.³¹

A Nógrád megyei triász e korban meghatározó szellemi légkört jelentett, s a velük baráti kapcsolatban állóknak is hasonló műveltséggel kellett rendelkezniük, máskülönben társadalmi kapcsolataik nem lehettek volna tartósak és eredményesek.

25 PAPP-SZÁSZ Lajosné, *Két Szontagh-életrajz*, Madách Irodalmi Társaság – Mikszáth Kálmán Társaság, Csesztve-Horpács, 2004, 7.

26 *Uo.*, 12.

27 ANDOR – GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő, *Madách Imre levelezése*, Madách Irodalmi Társaság, Salgótarján–Szeged, 2014, 237.

28 BELITZKY János: Mikszáth és Balassagyarmat. Nagy Iván Könyvek 8. Kiadja: Nagy Iván Történelmi Kör és a Nógrád Megyei Levéltár Balassagyarmat, 2000, 174.

29 Mikszáth új otthona korábbi tulajdonosának a *Szontagh Pál kutyái* című írásában állít emléket.

30 Pappszász Károly (1842–1899) jogász 1884-től a színi kerület országgyűlési képviselője volt a Függetlenségi Párt színeiben. Pappszász György (1846–1895) jogász 1884 és 1887 közt a Poroszlói kerület függetlenségi párti képviselője volt. Szerk. BÁN Péter, *Heves megye történelmi archontológiája* (1681–)1687–2000. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14, Eger, 2011, 182.

31 MIKSZÁTH Kálmán, *A két Pappszász = Cikkek és karcolatok II*, Adamo Book Budapest, 2016, 1467.

Önvallomás egy biográfia tükrében

A politikusi pályaképek, történelmi portrék középpontjában mindenkor a megörökítendő személy áll, de a történetíró értékítéletén keresztül. A visszaemlékezések alkalmasak arra, hogy írójuknak, jelen esetben Szontagh Máriának a személyiségét, felkészültségét és értékorientációját vizsgáljuk.

Az asszonyt mélyebb érzelmi szálak kötötték nagybátyjához, mint apjához. Pálról egy érzelmekben gazdag, több forrásra támaszkodó, részletes munkát írt. Apjának, Ferencnek a portréja vázlatosabb, és nélküli az emelkedettséget.

A nagybácsi és unokahúg kapcsolatának mélységére világít rá, hogy Szontagh Mária szeptember 12-én, „Kedves Pál bátyám születése napján”³² kezdte el írni a róla szóló visszaemlékezést. Emlékiratában mindvégig Pál bátyámnak nevezi a politikust, ami a meghitt, szeretetteljes kapcsolat jele.³³ Mária íráskészségét és felkészültségét ismerte a nagybátyja, mivel ő maga kérte több ízben unokahúgát, hogy halála után írja meg életrajzát. A családból Szontagh Mária állhatott hozzá a legközelebb. Ezt a kötődést érzékelteti később Mária lelkiismeret-furdalása, hogy nem volt jelen idős nagybátyja életének kései időszakában. Idős korában Pál Pusztatenken is vendégeskedett pár napot, de nem fogadta el unokahúga ajánlatát: „Kértem, költözzék egészen hozzánk. Ha jobban szereti, úgy lakjék külön házacskában, hogy teljesen függetlennek érezze magát, s hozza el személyzetét is. Nem mondott »nem«-et, de addig halogatta, míg kifogyott az időből. Most is elszorul a szívem, ha arra gondolok, mily kevés időt tölthetem vele az utolsókból.”³⁴ Halála miatt úgy érezte, „az úr, amelyet életemben hagyott, betöltetlen marad örökké”³⁵

Vajon mi volt az oka annak a kitüntető szeretetnek, mely Szontagh Pált unokahúgához fűzte? Az egykori olmützi fogoly, Szontagh Ferenc házában vendégszeretetét élvezte, amikor 1851-ben Mária megszületett. Testvérei, István (sz.: 1839) és Blanka (sz.: 1841) ekkor már elérték azt az életkort, amikor a kor szokásainak megfelelően nevelésüket már nevelőnőkre, házitanítókra bízta. A kis Mária sok örömet okozhatott Szontagh Pálnak, aki kedvelte a gyerekeket. Unokahúga úgy emlékszik, hogy élete alkonyát a horpácsi falusi gyerekek vidámsága színesítette meg, akiknek játszadozásait szívesen elnézte.

Mária 19 évesen házasodott unokatestvérével, nagyréthy Darvas Tamással (1843–1872). A férj házasságuk második évében Lapujtón tüdővészben elhunyt. A fiatalasszony – aki hangsúlyozza, hogy egy évig és két hétig volt házas, tehát kiemelt figyelmet fordított erre az időszakra – hat évig özvegy maradt. A hosszú özvegység bizonyára a gyászából fakadt. Másodjára 27 évesen ment

32 PAPP-SZÁSZ Lajosné, *Két Szontagh-életrajz*, Madách Irodalmi Társaság – Mikszáth Kálmán Társaság, Csesztve-Horpács, 2004, 5.

33 Csak egy esetben fordult elő bátyánk, illetve Pali bácsi megszólítás.

34 PAPP-SZÁSZ Lajosné, *Két Szontagh-életrajz*, Madách Irodalmi Társaság – Mikszáth Kálmán Társaság, Csesztve-Horpács, 2004, 32.

35 Uo., 31.

férjhez sógornője, Darvas Ilona férjének, Pappszász Károlynak a testvéréhez, Papp-Szász Lajoshoz. A férj ekkor 35 éves volt.³⁶ Nem ismerünk forrásokat a két házasság közti időszakról, de az özvegy bizonyára szülei házában élt, ahol rendszeresen találkozott nagybátyjával.

Kettőjük viszonyát jól érzékeltetik azok az intim beszélgetések, amelyek alatt Mária tudomást szerzett a politikus ifjúságáról, udvarlásairól, szerelmeiről. A korszak társalgási szokásait figyelembe véve ez meghitt kapcsolatot, szinte már baráti viszonyt feltételez, főként, mert Mária mélyen vallásos volt. Társalgásaiknak gyakran volt témája a hit. Mária mélyen vallásos volt, s erre nagybátyja tekintettel volt, bár esetenként előfordult, hogy női fülek számára tilalmas tréfákat, történeteket mesélt. „Némelykor bizalmas körben oly irányt vett szellemi játéka, hogy meg kellett várnia, míg a hölgyek távoztak, avagy ő fogott karon egy vagy két urat, és magával vitte a szomszédos szobába.”³⁷

Az évtizedek alatt a szeretet tiszteletté érett. Ez többek közt a nagybácsi műveltségének tulajdonítható. „Emlékező tehetsége fenomenális volt. Ismeretei rendkívüliek. Műveltsége alapos. Nyelvérzéke olyan, amilyen nem egykönnyen fordul elő.”³⁸ A tudás feltétlen tiszteletet ébresztett Máriában. Szontagh Pál jellemzésekor kiemelt figyelmet fordított azokra az erényekre, amelyek tudását, felkészültségét, szellemi nagyságát igazolták. Mindezt Nagy Iván írásával és a Pesti Hírlapban megjelent cikkel is alátámasztotta: „Kellemes és kitűnő szónok volt, nemcsak hangjának tetszetős bájával, élénk erélyével és lángoló tüzével, de beszédének tartalmasságával és kiválóságaival is meghódítva hallgatóit. Hét nyelven beszélt, és nemcsak az ókor remekíróit tanulta és ismerte, de szorgalmasan olvasta az újkori világirodalom termékeit is.”³⁹ „Semmi modern fitogtatás, vagy a képességeknek apró pénzre való beváltása. Semmi ciráda, hanem színarany. Semmi látszatra számítva, hanem egy egyszerű külszín alatt hatalmas, átható elme, igazi mély, alapos, szilárd jellem.”⁴⁰

Krónikásként nem hallgatta el nagybátyja jellemének negatív vonásait sem. Kritikát azonban tapintatosan mondott. Szontagh Pál fiatal korában pazarló életet élt – ez Mária szemében előnytelen tulajdonságnak számított –, idős korában pedig túl elnéző volt a cselédséggel szemben. Az emlékiratíró saját

36 A Darvas, Szontagh, Péchy és Pappszász családok többszörös rokoni kapcsolatban álltak. A Darvas Antal (1809–1868) és Péchy Katalin (1820–1905) házasságából született Tamás Szontagh Máriát vette feleségül, lányuk Ilona (1849–1909) Pappszász Károly (1842–1899) hitvese lett, Béla (1853–1936) fiuk pedig a Szárazbőn született Péchy Bertával (1861–1880) házasodott. Pappszász Károly és Papp-Szász Lajos testvére, Pappszász György (1846–1895) Péchy Katalint (1853–1895) vette nőül, akinek apja Péchy István (1826–1905) volt. Az ő leánytestvére Péchy Katalin, aki Darvas Antallal házasodott, Tamás fiuk pedig Szontagh Mária első férje volt.

37 PAPP-SZÁSZ Lajosné, *Két Szontagh-életrajz*, Madách Irodalmi Társaság – Mikszáth Kálmán Társaság, Csesztve-Horpács, 2004, 30.

38 *Uo.*, 22.

39 *Uo.*, 23. Szontagh Mária idézete Nagy Ivántól.

40 *Uo.*, 23. Szontagh Mária idézte a Pesti Hírlap 1885. február 25-i számát.

értékmércéjén keresztül vizsgálta nagybátyját. Számára a takarékoság és a cselédséggel szembeni szigorú, de következetes magatartás volt a követendő példa. Pál iránti szeretete azonban arra ösztönözte, hogy ezeket a tulajdonságokat igyekezzen ellensúlyozni, így írásában megjegyezte, hogy időskorára takarékos és áldozatkész lett, cselédjeivel *pater familiae*-ként viselkedett.

A humor mindkettőjük jellemvonása volt. Mária többször hangsúlyozza ezt nagybátyja pozitív tulajdonságainak felsorolásakor, ám ő maga is szerette a finom élceket. Szontagh Pál Széll Kálmánál tett látogatásáról a következőt írta. „Elvitték sétálni a parkba. Egy ideig csak járt-kelt Pali bátyánk, míg végre megszokallta a mulatságot és a háziasszonyhoz fordulva azt kérdezte: Kegyelmes asszonyom, az én kedvemért sétálunk? »Persze hogy« – válaszolt szívélyes hangon a megszólított. »Akkor hát – vette fel újból a szót Pali bátyánk – üljünk le.«⁴¹

Szontagh Mária írása több ponton is diszharmonikus. Az életrajzot fegyelmetten kezdi, s csak az általa ismert tényekre alapozta mondanivalóját. Minél jobban belelendült azonban az írásba, annál inkább úrrá lettek rajta az érzelmek, és kimutatta rajongását. Egyre több lett a személyes érzelmi megnyilvánulás is. A közéleti férfit a nagybácsi személyisége váltotta fel, történelmi alakból rokon lett, hazafiból idősödő úr, aki korának utolsó nagy gentlemanje. „Jöhetnek nagyobbak, zseniálisabbak, de tiszteletre és szeretetre méltóbbak aligha, s hozzá hasonlók pedig éppen nem⁴² – idézte a Pesti Hírlap cikkét.

Papp-Szásznének az íráskor meglehetősen kevés forrást állt rendelkezésére. A legfontosabb azonban nála volt: megőrizte Szontagh Pál Bibliáját, amelynek hátoldalán fontos életrajzi bejegyzések maradtak. Idézett a róla szóló újságcikkek közül a „meglevő leveleiből s egyik-másik reá vonatkozó és birtokomban lévő adatból”.⁴³ Nagybátyja hagyatéka nem került hozzá, s ezért némi csalódottságot is okozott. Szontagh Antallal,⁴⁴ Pál unokaöccsével, aki a politikusi birtokát is örökölte, nem ápolhatott jó kapcsolatot, mert írása végén keserűen megjegyezte, hogy a temetés után a számtalan részvétnyilvánításról csak hallomásból értesült.

A lapujtó asszony megírta édesapja, Ferenc vázlatos életrajzát is. A munkával 1917 januárjában készült el. Az emlékezés elnagyoltságával ő maga is tisztában volt, s ezt már az írás címében is jelezte: *Jegyzetek Szontagh Ferenc életrajzához*. A munka valóban csak jegyzet – bár írásmódja, stílusa ismét átgondolt és választékos –, hiányzik belőle a lendület és a szeretet. Papp-Szászné ekkor már 66 éves volt, egyetlen fia pedig orosz hadifogságban raboskodott. Ezek a körülmények kedvezőtlenül hatottak rá.

41 Uo., 28.

42 Pesti Hírlap, 1884. május 18. 9.

43 Uo., 5.

44 Szontagh Pál örököse Szontagh Mária lánytestvérének, Blankának és unokatestvérének, Szontagh Tivadarnak a házasságából született Szontagh Antal lett. Antal nem csupán a birtokot adta el, hanem Szontagh Pál sírkövééről sem gondoskodott, mivel azt Mária rendelte meg, és Mikszáth Kálmán szállíttatta a temetőbe.

A rövid, tényszerű írásból – melynek középpontjában szülei osztályos egyezsége és a birtokok megosztása áll – mégis fontos adatok nyerhetők. Mária apját nagybátyjával összehasonlítva jellemezte, mindketten műveltek voltak, csak másképp. Apja gyakorlatias, gazdasági szemléletű ember volt, Pál viszont a humán műveltséget és a szemlélődő életfelfogást tisztelte. Nem kétséges, hogy melyik volt számára kedvesebb. A tudást mint az embert elsődlegesen meghatározó értéket többször kiemelte. Apja erényeinek kevesebb teret szentelt, bár megemlékezett gazdálkodási fegyelméről és tudásáról, de úgy vélte, apját gyenge egészségi állapota megakadályozta abban, hogy élete kiteljesedjen.

Mit mondott el önmagáról a pusztatenki asszony írásaival? Alapértéknek tekintette a műveltséget, a nyelvek ismeretét, a takarékossgot és a társasági élet szabályainak betartását. Vallásos volt, de nem bigott, hiszen akkor Pál szarkazmusát sem tolerálta volna. Tájékozottsága elsősorban irodalmi volt, mert nagybátyja politikai pályafutását érzelmek nélkül, szinte kötelező jelleggel írta le, s ha az emlékezésben apróbb pontatlanságok előfordulnak, azok épp a politikai életúttal kapcsolatosak.⁴⁵

Szontagh Mária nem volt felkészült történetíró. Ezt a rendelkezésére álló források családi jellege és érzelmi hullámválása is mutatja. Tényeket írt, de tollát a szerető unokahúg rajongása és tisztelete vezette. Írása nem teljes Szontagh-életrajz, viszont fontos Szontagh Pál életének megismeréséhez. A politikushoz közel álló unokahúg írása közben akaratlanul is sokat elárult saját egyéniségéről azzal, hogy saját értékmércéjén keresztül rajzolta meg nagybátyja portréját.

Korlátozott női szerepek a modernizáció korában

A lányok iskoláztatása az első világháborúig megmaradt a hagyományos keretek között. „A leánynevelés kérdésének fokozott előtérbe kerülése ugyan nem a dualizmus évtizedeiben kezdődött, de a nevelésükről vallott elvek hosszú évtizedek alatt is csak nehezen változtak.”⁴⁶ A házitanítók arra törekedtek, hogy a lányok társaságképes úri asszonyokká, jó anyákká és feleségekké váljanak. A középfokú intézményes oktatást katolikus nőnevelő szerzetesrendek végezték. A leánynevelés progresszióját viszont nem segítette, hogy az előkelő családok nem szívesen engedték lányukat bentlakásos iskolákba.

Szontagh Mária műveltségét a tradícióknak megfelelően a családi környezet alapozta meg. Bár a Szontaghok szemében a tudás az egyik legfőbb erény volt, a lányok intézményes oktatását nem preferálták. Erre egyébként is kevés lehetőségük adódott. Szontagh Mária fiatal éveiben tanulhatott volna az angolkisasszonyok pesti zárdájában, ahol már 1858-ban működött a tanítóképzés, de 1860-tól Kassán is volt szervezett felsőfokú leányiskola. A

45 A 2004-ben kiadott írást Prazvonszky Mihály jegyezte fel.

46 KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, Kronosz Kiadó, Pécs, 2018, 349.

Szontagh család ezt azonban nem tudta összeegyeztetni társadalmi helyzetével. A tanítónőknek az alacsony jövedelmek, az összevont, nagy létszámú osztályokban tanuló gyermekek oktatása rendkívüli fizikai megterhelést jelentett, a szűkös keresetek kiegészítésére csak az illetményföldek művelése kínált lehetőséget. A lányok magasabb fokú, bölcsészettudományi képzése csak a 20. század elején vált elfogadottá, addigra azonban Szontagh Mária már családanya volt.

A dolgozó, hivatást választó nő Szontagh Mária társadalmi helyzetében nem volt elfogadott. „A társadalomban szereplő (túlmívelt?) nő épp oly veszedelme családjának, mint a tudatlan nő.”⁴⁷ Ideális nőnek azt tekintették, aki gyermekei jellemét és erkölcsét építeni tudta, férjének társa volt, s ha kellett, a család ügyeinek kormányzását is kezébe vette. Ezekről az értékekről beszélt Szvorényi József ciszterci szerzetes Szontagh kortársának, Graefl Gabriellának az esküvőjén.

Legyen a férj házának világitó napja. [...] Az asszony nem uralkodásra, mint inkább teljesítésre van születte. Az ő csendes hatalma a szeretet. Csendben, szeretetben hintegesse ő háza jólétének vetéseit, takarítsa meg annak kalászeit, sem megvetője nem lévén a tisztos divatnak, sem rabja az átkos fényűzésnek. A takarékoság évszázadok óta ugyanaz a tiszteletre méltó erénye a nőnek és az egyszerű csín s főleg a széplélek legjobb emelője volt és marad mindenkor a női kellemnek. [...] S mivel mégis anya gyermeke oldalán, ennek első őrangyala, pár levéllel többitől fog állani az ő nevelői vezérekönyve és dicsőségkoszorúja is.⁴⁸

Tudós nőkre a korban nem volt szükség, a tudományt elég volt csak érezni, de nem kellett azt művelni.

A nemesi családokban a 20. század első felében nem volt elfogadott a nők munkavállalása. Hivatást az asszonyok sem választhattak, hiszen azzal azt bizonyították volna, hogy férjeik képtelenek eltartani családjukat. Ez szégyen volt a férjre és asszonyra egyaránt. Hartl Sándor lánya 25. születésnapjára negyedszázaddal később is a következőt írta:

Mindenekelőtt maradj nobel gondolkozású! Kicsinyességeken emelkedj felül és őrizd meg kedélyed és lelked csendes derűjét és egyensúlyát. Az élet nem olyan könnyű, hogy éppenséggel semmibe vegyük, de hidd el Kedves Jennym, hogy másrészt nem is érdemes azt túl komolyan venni és nehezen viselni. Nagyobb fontosságú ügyeidet előzetesen fontold meg jól és ha nehéz az elhatározás, úgy vedd fel magad előtt azt a kérdést, vajon mit tet-

47 Uo., 349.

48 SZVORÉNYI JÓZSEF, *Menyekzői amaranthok T. cz. Bobory György m. kir. főhadnagy és Graefl Gabriella úrhölgy ünnepélyes egybekelésök emlékéiről*, Líceum Kiadó, Eger, 1873, idézett oldalak: 9., 12.

tek volna abban az esetben a szüleid? Vagyonodat őrizd gondosan, mert az önállóságodnak és függetlenségednek alapja.⁴⁹

A nők alkotói ambíciói csak úgy teljesedhettek ki, ha férjeik garantálták a társadalom előtt azt, hogy feleségeik tisztességes, erkölcsös asszonyok. Szontagh Máriának ezt a család jó hírve biztosította, s maga is hangsúlyt helyezett arra, hogy az írás számára nem öncél, mivel nagybátyja és apja életrajzát „családja kérésének eleget téve” írta meg.

Képzés és a hivatásválasztás lehetőségének hiányában a nemesi származású asszonyoknak az alkotói vágya a 19. század utolsó harmadában a műfordításokban teljesedhetett volna ki, hiszen a nyelvek ismerete az oktatás kötelező része, a társaságképeség feltétele volt. A műfordítás Szontagh korában még ösztönös műfaj volt, a munka minőségét a fordító stílusa, felkészültsége és nyelvismerete határozta meg. A műfordítás csak a századfordulón szakmásodott. A szépirodalmi művek fordításának voltak korábban is hagyományai, de a valódi professzionalizáció feltételei csak a modernizáció időszakában valósultak meg. A nyelv ismerete ekkor már nem volt elég a sikeres műfordításhoz, elvárt lett az irodalmi műfajok stiláris jellegzetességeinek ismerete és használata is. A műfordítás több lett, mint szövegfordítás, a művészi eszközök ismerete követelménnyé vált. A fordításelméleti szakcikkek mellett filológiai viták is segítették a fordítókat.

Szontagh Máriát tehát nem csak a társadalmi helyzete akadályozta abban, hogy sikeres műfordítónak vagy történésszé váljon. A két tudományterület, a műfordítás és történetírás professzionalizációja későn kezdődött el, s ekkorra Szontagh már családanya és feleség volt.

Az alkotó életpálya kiteljesedésére döntő hatással voltak a társadalmi korlátok is. Szontagh ifjú korában az írók megjelenését csupán emancipációs törekvésnek tekintették. A viták középpontjában nem az írói teljesítmény, hanem a nők fizikai és pszichikai teherbíró képessége állt.⁵⁰ Az alkotó nők többsége elfogadta ezeket a kötöttségeket, morális korlátokat, s megelégedett a tradicionális nőkép közvetítésével.

Az úriasszonyoktól elfogadott volt még az útirajz, a tárca és a mese műfaja is. Úti élményei tették híressé Mocsáry Béláné Fáy Máriát (1845–1917), akit a Távol-Keleten és az Észak-Amerikában tett utazásainak élményei tették ismert-

49 Hartl Sándor levele lányához, Eugéniához, 1917. Családi tulajdon.

50 E korszakot a nőbiológia időszakának is nevezik, mivel gyakran hivatkozták meg, hogy a nő születésétől fogva fizikai, biológiai és szellemi adottságaiban is eltér a férfiatól. A legtöbbször a nő természetét az ösztönök, a szenvedélyek és a szeszélyek uralják, éppen ezért képtelen kitartó, elmélyedt munkára. Az asszonyokkal szembeni ellenállás az 1880-as években csökkent, de az írók csak az anyai, asszonyi szerepről, a gyermeknevelésről, a családi élet szépségeiről írhatnak. AUER Eszter, *A „nőirodalom” az 1860-as években. Elvárások és reakciók = „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéből*, szerk. Ács Marianna – Czeferner Dóra – Pusztafalvi Henriette – Takács Zsuzsanna Mária, Kronosz Kiadó, Pécs, 2019, 161–163.

té.⁵¹ A vidéki földbirtokhoz kötött gazdálkodó családoknak azonban kevés lehetősége volt nagyobb utazásokat tenni, így az útirajzok írása is csak kevesek adatott meg.

A nőkkel szembeni elvárások a 20. században lassan változtak. A tradicionális nőkép és női szerepek ellen még azok is csak nagyon lassan és mértéktelenen lázadtak, akik hivatásszerűen írtak. Az írók mellőzték a nagy filozófiai gondolatokat, távol tartották magukat a politikától. Épp ezt hiányolta az egeri Buzáth Anna (Eger, 1881. május 2. – Debrecen, 1952. augusztus 28.) verseiből a trianoni trauma után Szarka Géza. „Csodálom, hogy a Gárdonyi Társaság költőtagját költeményeinek egyetlen sorában sem ihleti meg a legélményibb kollektívumnak, a magyarságnak vagy legalább a magyar nőnek sorsa, hányódása. Ezt gondolnák mi az Új ösvénynek.”⁵² Szontagh Mária sem bocsátkozott politikai állásfoglalásba, nagybátyja életrajzának hiányosságai épp politikusi szerepének taglalásakor mutathatók ki.

Szontagh mentalitásában és értékrendjében éppúgy megfelelt kora társadalmi elvárásainak, mint kortársai vagy akár az egy nemzedékkel később alkotó egeri születésű Buzáth Anna. Nyelveket tanultak, ismerték az ország történelmét, de jövőképük a hagyományos női szerepekre korlátozódott. „Nemcsak a képzési lehetőségek hiánya volt probléma, hanem maguk az érintettek is ragaszkodtak a hagyományos értékrendhez, ugyanis a nők nagy része a házasságra várt.”⁵³ Korán házasodtak, a szülői gondoskodást a férj patronátusa váltotta fel. Elfogadták koruk elvárásait, amely elsődlegesen feleségként, anyaként tekintett rájuk.

„Papszász Lajosné nem gyakorlott szerző, de ez az írása hibátlanul teljesíti célját: színes és érdekes képet rajzol Szontaghról. Különösen fontosak az apró megfigyelések, a politikus jelleme finom részleteinek felrajzolása. Ezekben mindig érezzük a személyes tanúság hitelét is”⁵⁴ – jellemezte Praznovszky Mihály. Az eredeti kéziratban vannak lábjegyzetre utaló jelek. Ez pedig azt bizonyítja, hogy Szontagh Mária mégiscsak rendelkezett egy olyan tudományos alapszemponttal, ami arra ösztönözte, hogy mondandójához forrásokat használjon. Akart, de nem tudott a formai követelményeknek megfelelni, hiszen ilyen irányú képzést nem kapott. A történetírás formai követelményeit olvasmányélményei alapján ismerhette.

Műveltsége, olvasottsága viszont elegendő volt ahhoz, hogy életrajzokat írjon. Tudta, hogy Szontagh Pál irodalmi és közéleti szerepvállalása országos

51 1899-ben jelent meg az *India és Ceylon*, 1901-ben a *Keleti utazás*, 1902-ben az *Utazásom Észak-Amerika nyugati partvidékein*.

52 Napkelet 1926. április 1. 369.

53 SÁRAI SZABÓ Katalin, *A női pályaválasztás kérdése a 20. század első évtizedeiben = „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéből*, szerk. Ács Marianna – Czeferner Dóra – Pusztafalvi Henriette – Takács Zsuzsanna Mária, Kronosz Kiadó, Pécs, 2019, 62.

54 PRAZNOVSZKY Mihály, *Emlékirat Szontagh Pálról* (Forrásközlés) = *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIX.*, Mikszáth Kiadó és Nyomda, Salgótarján, 1994, 87–104., idézett oldal: 87.

érdeklődésre tart majd számot, ezért rendelkezett úgy, hogy kéziratai az MTA kéziratárába kerüljenek.

Az asszony Pusztatenken nem találta meg azt a szellemi közeget, melyben otthonosan mozgott volna.⁵⁵ Papp-Szász Lajosné élete végéig megmaradt annak a Szontagh Máriának, aki nógrádi családjának emlékét őrizte, s nem próbált férje népes és az országos politikai életben is szerepet vállaló pusztatenki-szárzsbői rokonságának emlékét állítani.

Idős korában is hű maradt a Szontaghok értékrendszeréhez. Műveltsége, vallásossága, szociális érzékenysége még gazdasági ismeretekkel is párosult, ami ritka volt e korban a hasonló társadalmi helyzetű asszonyoknál.⁵⁶

Önmagára nem gondolt íróként vagy történészként. Neveltetéséből adódó értékrendje ezt egyébként sem engedte volna. Második házassága alatt a nemesi tradíciókhoz ragaszkodó asszonyok hagyományos és elfogadott értékrendje szerint élt, hétköznapijainak fókuszában a család gazdasági erejének megtartása állt. A nógrádi Szontaghok közül egyedül ő tudta anyagi tehetőségét megtartani, ami nagyfokú gazdálkodási fegyelemre utal.

Papp-Szászné kora a modernizáció időszaka. Neveltetése és családjának tradíciói még erősen kötötték őt a rendi társadalom értékeihez. Műfordítói próbálkozása, életrajzírói kísérlete azt mutatja, nem zárkózott el a modernitástól. Neveltetése, családja és korának társadalma azonban erősen korlátozta őt abban, hogy modern nővé váljon.

„Mivel az író a társadalom tagja, társadalmi lényként kell vizsgálnunk, azonban az intim szféra sem elhanyagolható. Ehhez a fő forrást életrajza, illetve szociális környezete adja”⁵⁷ – írja Szabó Csilla 2007-ben megjelent cikkében, aki társadalomtörténeti háttérrel árnyalja az írói teljesítményt. Szerinte kétféle magatartás létezik. Az egyikben az írói attitűd tükrözi a társadalmi hovatartozást, a másikban az alkotó egy társadalmi réteg szolgálatába szegődik, és feladja saját énképét. Amennyiben tehát egy irodalmi művet társadalmi dokumentumként használunk, úgy az társadalomtörténeti információkat közöl. Szontagh munkáit ebben a szellemben az irodalomtörténet és társadalomtörténet szintézisének tekintjük. Írása olyan tartalmakat közvetít, melyek következtetni engednek kora nőnevelésének viszonyaira, a nőkkal szemben elvárt szerepekre és preferált értékrendre.

Az irodalomtörténet és társadalomtörténet szintézisében rejlő lehetőségek a rendszerváltás után kerültek a kutatók érdeklődésének középpontjába. Gyáni

55 Pusztatenk Erdőtelek község külterülete volt. Erdőtelek népessége katolikus, viszont a szomszédos Átány-Szárzsbő és Heves református sziget. Lehetősége tehát lett volna a helyi református egyházat és itteni jótékony célokat támogatni, de nem tette.

56 Hasonló gazdálkodási fegyelem és önállóság figyelhető meg a szomszédos Átány-Szárzsbő pusztán élt református felekezetű Bárczay Eleménné, báró Schilling Ilma esetében is, aki férje 1936-ban bekövetkezett halála után egyedül és sikeresen vitte tovább a gazdaságot.

57 SZABÓ Csilla, *Az irodalom és a társadalom kapcsolata*, Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, Miskolc, 2007, 179–187., idézett oldalszám: 185.

Gábor megfogalmazásában az alkotók egykor hús-vér emberek voltak, így alkotói kvalitásaik mellett személyiségüket társadalmi helyzetük, tapasztalataik is formálták.⁵⁸ Szontagh Mária írásai ezért alkalmasak arra, hogy magának az írónak a személyisége is megfejthető legyen általuk.

58 GYÁNI Gábor, *Az irodalomszociológia aktualitása. Textus és referencia*, Irodalomtörténeti Közlemények. 2015/1., 8.